

EKÖLCS

(Nyíregyháza középkori történetének egy eddig ismeretlen fejezete)

Tíz évvel ezelőtt, a szabad, kiváltságolt városi rang elnyerésének 150. évfordulóján a Mező András – Cservenyák László szerkesztette „Nyíregyháza története” című tanulmánykötetben — amely tulajdonképpen a település második átfogó monográfiájának tekinthető —, markánsan igyekeztem a XIV. századi adatokat kettéválasztani. Így kerültek először a Szentemágócs nembeli Olaszi család itteni birtoklására vonatkozó okleveles említések önálló fejezetcím alá, hála a Kállay-levéltárból kiadott okleveleknek.¹ Ugyanis a város első monográfusa, Lukács Ödön mindössze egy 1380. évi oklevelet ismert csak az Olaszi-, másképp Szabolcsinak is nevezett család nyíregyházi birtokrészét illetőleg.² Hangsúlyoznom kell, hogy birtokrészére vonatkozólag, mert Nyíregyháza másik birtokosa a Gút-Keled nembeli Báthori család volt, amelyről tudjuk, hogy 1326 óta igazoltan a település földesura.³ Bizonyára már korábban, 1279 előtt, is az övék volt Nyíregyháza — mivel az oklevél szerint a király csak megerősíti a Báthoriakat e birtokukban is —, de az eredeti adománylevélről ma már biztosan mondhatjuk, hogy a századok folyamán elveszett. A középkorban pedig azért nem készült másolat róla, mert a Báthoriakat itteni jogaikban senki sem kérdőjelezte meg. Éppen a perek hiánya miatt maradt homályban a Szentemágócs nemzetség Nyíregyházához való jogcíme, annak ellenére, hogy logikailag már 1987-ben is eljutottunk annak felismeréséhez, hogy mind az Olaszi–Szabolcsi, mind pedig a Báthori család IV. Béla, V. István és IV. László királyok adományából vált az egykor szabolcsi várföld, Nyíregyháza földjének birtokosává. Azonban egy szerencsés véletlen kezünkre játszotta a titok nyitját: miért is voltak az Olasziak–Szabolcsiak Nyíregyháza részének földesurai a XIV. században?

Anonymus Ekölcsről

A Névtelen Jegyző munkájának 21., Szabolcsról szóló fejezetében a szabolcsi vár építésének elbeszélése után így folytatja: „*Akkor Szabolcs és társai a vidék lakosai közül sokakat a vár szolgálatára rendeltek; ezeket ma várnépeknek nevezzük. Egy*

¹ A nagykállói Kállay család levéltára. 1–2. köt. Budapest, 1943. Lásd a Szabolcs helynév alatt felsorolt regesztákat.

² Lukács Ödön: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1886. 36.

³ Fejér Georgius: Codex diplomaticus. Tom. VIII/5. Buda, 1834. 160.

kiváló vitéz, Ekölcs vezetésével katonáik egy részét itt hagyták, majd megtették az előkészületeiket a továbbvonuláshoz.”⁴

Ez a kis epizód, ti. Ekölcs kinevezése a szabolcsi várjobbágyok élére semmiféle tudományos izgalmat nem okozna, ha nem tudnánk, hogy e név néhány évtizeddel később is felbukkan. Mégpedig a tatárjárás után, 1266-ban egy oklevélben, amely több átírásban maradt ránk. Az oklevél szerint V. István ifjabb király Kázmér mesternek — különféle követségekben teljesített hű szolgálataiért —, valamint név szerint felsorolt hat testvérenek adja az utód nélkül elhalt *Ekusyoachim* szabolcsi várjobbágynak Tisza mellett fekvő földjét, amelyet a tatárjárás után Sándor ispán fiai tartottak elfoglalva.⁵ Ebből kiderül, hogy a várjobbágy a tatárjárás előtt vagy alatt hunyt el, leszármazottai — ha voltak — sem éltek túl őt, s ezért volt módja a Hontpázmány nembeli Sándor ispán fiainak, Kozmának és Ehellősnek törvényesen (mert az oklevél az e földet illető esetleges oklevelek érvénytelenítéséről is szól) vagy törvénytelenül rátenni kezüket a meg nem nevezett földdarabra.

Az oklevelet az időközben udvari nótáriussá emelkedő Kázmér mester 1271-ben megerősítette V. István királlyal, majd pedig 1272-ben, trónra lépése után alig két hónappal, IV. László királlyal is. Sem az eredeti adománylevél, sem pedig annak két átírása nem maradt fenn eredetiben, mindhármát a jászói konvent 1434. évi oklevele tartalmazza. Az adománylevél szerint 1266-ban el is végezték a beiktatást, azonban sem határjárást nem eszközöltek, sem a szomszédok nevét nem jegyezték fel, ezért a várjobbágy földjéről csak annyit tudunk, hogy a Tisza mellett feküdt, Szabolcs megyében (*in ipso C-u de Zabolch existentem, iuxta Tycyam adiacentem*). Arról semmi sem szól, hogy Kázmér — V. István megbecsült híve és familiárisa, aki még IV. László udvarában is kezdetben jegyző volt — ténylegesen is birtokolta volna a szóban forgó földet.

Kázmér jegyző és testvérei azonban más Szabolcs megyei birtokokhoz is hozzájutottak. Talán szintén 1266-ban, de erről oklevél nem maradt fenn. Viszont 1291-ben, tehát 25 évvel később, Kázmér unokaöccsei, Buza fia Miklós és legkisebb testvére, Lukács, valamint vérrokonuk, Ányos száz márkáért eladják az V. István és IV. László királyoktól adományba kapott Halász⁶ és Balsa⁷ birtokaikat a Szentemágócs nemzetség hol Olaszinak, hol Szabolcsinak nevezett ágának.⁸ Ezek megvétele a Szentemágócsoknak azért volt kedvező, mert korábban — ismeretlen időben, de 1245 körül — a királyi vármegye székhelye, Szabolcs már a kezükre

⁴ A magyar honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995. 306. Veszprémy László fordítása.

⁵ Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1874. Tom. VIII. 146. IX. 2.

⁶ Halász: település Szabolcs megyében, Szabolcs község határába olvadt.

⁷ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest, 1923–1943. II/4. 3848. reg.

⁸ Ennek alapján gyanakodtunk korábban arra, hogy Ekölcsjoakim földje is a Tisza-parti várföldek láncolatába tartozott. Mint látni fogjuk, ez esetben tévedtünk, ezért nem az oklevél helymeghatározása hibáztatható, hanem a mi mai gondolkodásunk: a Tisza ártere sokkal kiterjedtebb volt, mint azt véltük eddig.

került, s a Szabolcs közvetlen szomszédságában fekvő Halász és Balsa megszerzésével megyebeli pozícióik megerősödtek.

Más forrásból viszont értesülünk a meg nem nevezett földdarab nevééről. Mégpedig abból az 1284-ben IV. László király által a nagyváradi káptalannak kiadott parancsból s a visszaigazoló jelentésből, amely szerint a káptalan a Balogsemjén nembeli Mihály fia Pétert beiktatta fel nem sorolt szomszédok jelenlétében, elmentmondásuk nélkül *Ekeuch* szabolcsi várföldre, amely üres és lakóitól elhagyott.⁹

A kérdés azonban az, vajon összekapcsolható-e Ekölcsjoakim várjobbágy ismeretlen nevű földje a tatárjárás után felbukkanó Ekölcs várfölddel. Eldöntésében a Váradi Regestrum egy 1219. évi esete segít. Eszerint a Bec¹⁰ faluból való *Zugna* lopással vádolja az esztári¹¹ *Zemect*. Az ügyben eljárók: *Cumazan* (recte: Kumurzanus), a szabolcsi vár udvarbírája és Karácsony poroszló Ekölcs faluból (*de villa Ekulch*).¹² A két utóbbi szereplő közül a személynév ismétlődése miatt biztosak lehetünk abban, hogy a szabolcsi udvarbíró, Komorzán, illetve leszármazottai túléltek a tatárjárást. 1315-ben tűnik fel az a *Cormonzanus* fia *Colnonzanus*¹³, aki dédunokája lehetett az 1219-ben említett udvarbírónak. A várjobbágy családból időközben országos nemessé vált dédunokáról — aki Bagda és Laskod birtokosa volt — 1337-ben mint örökös nélkül elhaltról emlékeznek meg.¹⁴ Az Ekölcsön lakó várjobbágyokat, Karácsonyt és Joakimot viszont a tatárjárás forgószele eltüntette: lakatlanul maradt földjüket már 1266-ban eladományozták.

A kérdés csak az, vajon az oklevélben szereplő név, Ekölcsjoakim mit is takar. Az oklevél szerkesztője arra akart-e utalni az összetett névvel, hogy Joakim Ekölcs faluból származott, ott volt a földje, vagy pedig arra, hogy Joakim Ekölcs leszármazottja? Mindezt azért tartjuk fontosnak, mert ez alapján eldönthető lenne: Anonymus egy várjobbágy település nevéből alkotta-e meg Ekölcs vitéz alakját (mint tette ezt számos más esetben), vagy maga is találkozott Ekölccsel, a szabolcsi vár jobbágyával, akinek felmenői már Szent István ideje óta várjobbágyként szolgáltak a megyében, s így személye alkalmas lehetett a gesztában a régiség kihangsúlyozására.

Sajnos, az átírt oklevél az utóbbi feltételezést nem támasztja alá. Az is bizonytalan esetünkben, hogy a *Joachim de Ekus* feltételezett alak került volna 1434-ben romlott formában átírásra. Mégis ez utóbbi mellett kell a fennálló példák alapján a voksunkat letenni, mert ha a *fili* szó kihagyását tételeznénk fel, furcsa eredményre

⁹ Hazai okmánytár. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. Budapest, 1876–1891. VII. 185.

¹⁰ Kemece határába olvadt, elpusztult település.

¹¹ Ibrány határába olvadt, elpusztult település.

¹² Regestrum Varadiense ... Közzéteszi Karácsonyi János és Borovszky Samu. Budapest, 1903. 12.§. 237.

¹³ Anjou-kori oklevéltár. 4. köt. Szerk. Kristó Gyula. Szeged–Budapest, 1996. 55. reg.

¹⁴ Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. Budapest, 1878–1920. Tom. III. 429. Bagda elpusztult falu Petneháza határában.

jutnánk. Abból azonban, hogy a tatárjárás után Ekölcsjoakimmal kihalt a település népessége, s csupán puszta föld viselte rövid ideig az Ekölcs nevet, egy biztos következtetés szűrhető le: Anonymus nem IV. Béla idejében, hanem jóval korábban ismerte meg a település nevét s lakóinak társadalmi státusát. Azaz a Névtelen Jegyző nem lehetett IV. Béla nótáriusa, vagy csak abban az esetben, ha feltételezzük, hogy maga is ekölcsi lakos volt, s a tatárjárás után így állított elpusztult őseinek, rokonainak emléket. Ugyanis — végigolvasva munkáját — egyetlen általa említett várhoz sem kapcsol közeli településnévből képzett, várjobbágyi státusú, honfoglalás korában élt személyt. Ungvár elfoglalása után senki sem kerül kinevezésre, hasonlóképpen Borsovánál; Zemplén ostromáról szó sem esik. A Bors által emelt Borsod, a Tas által épített Tasvára, azaz Sárvár esetében sem, de a későbbiekben sem olvasható, hogy valaki a (hon)foglalás után kinevezéssel került volna egy-egy vár élére. Ezért feltűnő, hogy csak Szabolcs vár esetében szól a Névtelen Jegyző ilyen cselekedetről.

Ekölcs és Nyíregyháza

Annyi tehát az eddigiekből nyilvánvaló, hogy a szabolcsi várhoz tartozó Ekölcsöt 1266-ban Kázmér udvari jegyzőnek, 1284-ben pedig a Kállay-ös Péternek adományozták királyaink. Ez utóbbi, illetve leszármazottai azonban sohasem kerültek az üres földdarab birtokába, mert később sem merült fel Ekölcs neve a nemzetség tagjainak birtokosztásakor, de per tárgyaként sem. Annak ellenére, hogy az egész középkoron át Ekölcs neve nem bukkan fel, helyét mégis meg tudjuk határozni. Ugyanis Nyíregyháza város egy 1801. évi főbírói iratában¹⁵ a következőket olvashatjuk: „*palus sic dictus Szarvas Sziget (olim Ekécs nominatus per traditionem) situs a parte occidentali silvae*”.¹⁶ Ezzel helyre tetetett az Árpád-kori Ekölcs: a város északnyugati határában, a Sóstói erdőtől nyugatra fekvő Szarvas-sziget azonos a mai repülőtér területével, amelyet a város 1928-ban bocsátott a m. kir. Légügyi Hivatal rendelkezésére, az iratban tőle keletre fekvő erdő a Sóstói erdővel egy. Bár a Szarvas-sziget megnevezés ma már nem közismert a városban, emlékét őrzi a repülőtér és az erdő között az Érpataki (VIII.) főfolyás kanyarulatában fekvő Sziget utca.

Az 1801. évi adatunk viszont megoldja a Szentemágócsok nyíregyházi jelenlétének a rejtélyét is. Nem kell hozzá költői fantázia, hogy feltételezzük: miután 1284-ben a Balogsemjének is királyi adományt szereztek Ekölcsre, Kázmér udvari jegyző már említett rokonai sürgősen igyekeztek megszabadulni a tehertélt

¹⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, V. A. 103/a. Nyíregyháza mezőváros levéltára. Főbírói iratok. Annales Iudicum. 1753–1834. 1/197. 32.

¹⁶ Fordítása: „Szarvas Sziget nevű mocsár (a hagyomány szerint hajdan Ekécs nevezetű) az erdő nyugati részén fekszik.” Az irat fotóját lásd a tanulmány végén.

jelentő birtoktól, s ahogy Balsát és Halászt, éppúgy Ekölcsöt is eladták a Szentemágócsok Olaszi–Szabolcsi ágának. Ez az esemény vagy azokkal egy időben, 1291-ben, vagy akörül történt meg. Az üres, lakosok nélküli birtoktest azonban hamarosan Nyíregyháza határába olvadt (nyíregyháziak művelték meg az itt fekvő szántóföldeket vagy legeltették állataikat), ezért új birtokosaik szintén Nyíregyháza néven kezdik említeni, mert jó fél évszázad után az Olasziak és a Balogsemjén nembeli Biriek perében már nem Ekölcsről, hanem Nyíregyházáról szólnak okleveleink. S bár a Balogsemjén nem másik ága, a Kállai is benősült az Olaszi–Szabolcsi családba, mégsem ők, hanem zilizi¹⁷ Beke fia László lett a szabolcsi és zempléni birtokok örököse, részben házasság útján, részben zálog és vásárlás fejében. Őt még 1399-ben is Nyíregyháza (rész)birtokosának nevezik.¹⁸ Vele azonban nem halt ki a családja, mert fia, Péter 1415-ben a Zágráb megyében fekvő Gradec várnagyaként ismert. Ő minden bizonnyal a szintén Borsod megyei Czudarokkal kerülhetett át az ország túlsó végére, talán mint apród, hogy azután a Csuporoknak legyen a familiárisa.¹⁹ Az azonban gyanút keltő, hogy apja birtokainak megszerzéséért semmit sem tett. Mindenesetre 1404-ben a Beke fia László-féle nyíregyházi birtokrészt Zsigmond király a sárospataki csata egyik győztes vezérének, Perényi Imrének adományozta a zempléni Olaszival és a beregi Papival együtt. Az új Perényi-birtok fekvése Ekölccsel megegyező volt: 1426-ban a Báthoriak azért perlik Perényi Imre fiát, Jánost, mert az nemcsak birtokukat foglalta el, hanem Nyíregyházához tartozó erdejüket is levágatta, más károkat is okozva. Ez az erdő pedig azonos a mai Sóstói erdővel, ami akkor azért jóval kiterjedtebb lehetett. A Perényiek azonban nem sokáig formáltak jogot Nyíregyházára: utoljára 1430-ban említik a településrészt mint saját birtokukat.²⁰ Ezért az is elképzelhető, hogy apjának 1399 után röviddel bekövetkezett halála után zilizi László fia, Péter a Báthoriaknak adta el itteni birtokrészét, s azt — a zavaros időket kihasználva — Perényi Imre jogtalanul kérte a királytól 1404-ben. Talán ez az oka annak, hogy oly könnyen mondtak le róla a Perényiek 1430 után, bizonyítva a közmondás igazságát: ebül szerzett jószág ebül is vész el.

Végül itt kell azt is megemlítenem, hogy Nyíregyháza középkori történetéről frott dolgozatomban a 26. oldalon az utolsó bekezdésben foglalt nyakatekert okoskodásomnak ma már nincs értelme. Szentmihály²¹ falu alapításáról elég egyértelműen vall az események után körülbelül 19 évvel íródott oklevél. Csak hát az ember sokszor foglya az előítéleteknek.

¹⁷ Ziliz: település Borsod megyében.

¹⁸ Németh Péter: Nyíregyháza a középkorban. In: Nyíregyháza története. Szerk. Cservenyák László és Mező András. Nyíregyháza, 1987. (a továbbiakban Németh, 1987.) 15.

¹⁹ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. Budapest, 1996. 1. köt. 322.

²⁰ Németh, 1987. 17. és 19.

²¹ Szentmihály: ma Tiszavasvári része.

